

Naar een inclusieve samenleving – de rol van het diaconaat. Een verkenning

8^e Diaconale lezing Stichting Rotterdam – 9 oktober 2015 - Herman Noordegraaf

De Stichting Rotterdam hanteert als een van de criteria bij toekenning het bijdragen aan het bevorderen van 'social inclusion' in de Nederlandse samenleving. Mede daarom is het onderzoek dat ik verricht in het kader van de bijzondere leerstoel voor diaconaat, die de Stichting gevestigd heeft bij de Protestantse Theologische Universiteit, gericht op de bijdrage die het diaconaat kan leveren aan een inclusieve samenleving. Met u wil ik een kleine terreinverkenning doen naar dit begrip. Deze komt overigens voor mijn rekening en is bedoeld om bij te dragen aan de verdere gedachtenvorming. Ik zal kort ingaan op de herkomst van het begrip inclusieve samenleving en de specifieke inhoud van dat begrip, de karakteristieken daarvan weergeven, de theologische reflectie om vervolgens af te ronden met het formuleren van enige punten die voor kerken en het diaconaat van belang zijn.

1) *Ontstaan en ontwikkeling van de inclusiegedachte.*

De inclusiegedachte vindt haar oorsprong in de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten in de jaren zestig van de vorige eeuw, waarvan ook de strijd voor gelijkberechtiging van mensen met een handicap deel uitmaakte. Een aanvankelijk kleine beweging, die zich sterk maakte voor toelating tot studie van mensen met een handicap, groeide uit tot de Independent Living beweging die zich inzette tegen discriminatie en voor realisering van burgerrechten voor mensen met een handicap en voor mogelijkheden voor hen om zelf hun leven in te kunnen richten in plaats dat zij zich moesten onderwerpen aan de regulering van hulpverlening en instellingen. Dat leidde in 1973 tot een wet die discriminatie van mensen met een beperking verbood en daarna nog tot verdere wetgeving. Ook in andere landen vond deze beweging weerklank. Dat leidde ertoe dat de Verenigde Naties als uitwerking van de mensenrechten in 2006 het Verdrag inzake de rechten van een mens met een handicap aanvaardden.

VN-Verdrag inzake de rechten van een mens met een handicap (2006)

Artikel 3 – Algemene beginselen

De grondbeginselen van dit Verdrag zijn:

- a. Respect voor de inherente waardigheid, persoonlijke autonomie, met inbegrip van de vrijheid zelf keuzes te maken en de onafhankelijkheid van personen;
- b. Non-discriminatie;
- c. Volledige en daadwerkelijke participatie in, en opname (Engels: inclusion) in de samenleving;
- d. Respect voor verschillen en aanvaarding dat personen met een handicap deel uitmaken van de mensheid en menselijke diversiteit;
- e. Gelijke kansen;
- f. Toegankelijkheid;
- g. Gelijkheid van man en vrouw;
- h. Respect voor de zich ontwikkelende capaciteiten van kinderen met een handicap en eerbiediging van het recht van kinderen met een handicap op het behoud van hun eigen identiteit.

In Nederland is inmiddels een wetsvoorstel ingediend ter ratificering van het verdrag en een plan tot implementatie gemaakt door het kabinet (straatsecretaris van VWS, M. van Rijn).

Wetsvoorstel Ratificatie VN-verdrag – ingediend 18 juli 2014

‘De ambitie van het Verdrag is een inclusieve samenleving. Inclusief wil zeggen dat iedereen, dus ook mensen met een beperking, kan deelnemen.’

Plan van aanpak implementatie VN-Verdrag 12 juni 2015

Kamerstuk Memorie van Toelichting Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 (14 januari 2014), p. 7:

De regering verwacht van gemeenten dat zij op lokaal niveau verdere uitwerking geven aan het uitgangspunt van het VN Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap en daarmee een bijdrage leveren aan het realiseren van een inclusieve samenleving.

We zien dus in deze verdrags-, wets- en beleidsstukken het begrip ‘inclusie’ terugkomen.

Wat was nu de reden om het begrip ‘inclusie’ te gebruiken? Inclusie staat tegenover exclusie, uitsluiting. Inclusie duidt op de mogelijkheid om volwaardig deel uit te maken van en deel te kunnen nemen aan de samenleving. Inclusie is breder dan het begrip armoede en voegt ook elementen toe aan de discussie over ongelijkheid. Ongelijkheid betreft vooral de ongelijke verdeling van inkomens, vermogens en materiële goederen. Al naar gelang het concept van rechtvaardigheid dat men hanteert, zijn deze al dan niet als onrechtvaardig te betitelen. Men spreekt van armoede als iemands inkomen en vermogen te laag zijn om te voorzien in de basisbehoeften en beletten om volwaardig te participeren in de samenleving (natuurlijk zijn er geen objectieve maatstaven om armoede vast te stellen en te bepalen wat volwaardige participatie is en is daarover dus discussie noodzakelijk, maar het gaat nu om de gedachtenlijn). Wat degenen die het begrip inclusieve samenleving hanteren, betogen is dat een voldoende materiële bestaansbasis een noodzakelijke voorwaarde is om aan de samenleving te kunnen deelnemen, maar dat het niet een voldoende voorwaarde is. Naast armoede zijn er namelijk andere uitsluitingsmechanismen die te maken hebben met denkbeelden en oordelen over mensen, die vaak onbewust en als vanzelfsprekend zich voordoen en die mensen die niet aan de dominante oordelen en denkpatronen voldoen uitsluiten. Zij uiten zich in stereotypen, stigmatisering en racisme. Naast sociaaleconomische factoren zijn dus sociaal-culturele factoren van belang. Waar het omgaat bij inclusie, is dat mensen die afwijken van het zogeheten normale patroon in hun anders-zijn erkend en gerespecteerd worden. Daar waar mensen op grond van kenmerken als fysieke en psychische eigenschappen, geslacht, etnische herkomst, seksuele geaardheid, of nog andere kenmerken in een ondergeschikte positie geplaatst worden, is er sprake van het ontnemen van mensen om vanuit hun eigen hoedanigheden deel te kunnen nemen aan de samenleving. Hiertegenover staat diversiteit: verschillen worden erkend en gerespecteerd. Inclusie voegt dus nadrukkelijk de begrippen erkenning en respect voor mensen in hun anders-zijn toe. We vinden het denken in termen van inclusie in de beweging van mensen met beperking, maar ook in die van mensen met en psychische aandoening, in het feminisme en onder zogeheten inheemse volkeren,

2) De Europese Unie: sociale inclusie

Een andere bron van het inclusiedenken vinden we bij de Europese Unie. In 2008 aanvaardden de lidstaten unaniem de Aanbevelingen voor de 'actieve inclusie van mensen die uitgesloten zijn van de arbeidsmarkt'. Deze beogen voor het sociale beleid van de Europese Unie gemeenschappelijke principes en praktische richtlijnen te formuleren. Die gemeenschappelijke principes zijn:

- Adequate inkomensondersteuning: erken het basisrecht van het individu op inkomen (uit betaalde arbeid of sociale ondersteuning) om een leven te kunnen leiden dat in overeenstemming is met de menselijke waardigheid en dat deel is van een omvattend streven om sociale uitsluiting te bestrijden.
- Inclusieve arbeidsmarkten: heeft zich te richten op de behoeften van mensen die uitgesloten zijn van de arbeidsmarkt en op een arbeidsmarkt die inclusief is, dat wil zeggen open staat voor een ieder. Daarbij gaat het om kwaliteitsvolle banen (betaling, arbeidsomstandigheden, toegang tot levenslang leren en voorkomen van werkende armen).
- Toegang tot kwaliteitsvolle diensten, die tegemoetkomen aan de behoeften van mensen als individu.

In deze benadering is er een sterke oriëntatie op betaalde arbeid, maar deze is niet ongeclausuleerd. Er wordt uitgegaan van het individu en zijn/haar behoeften, er worden eisen gesteld aan de kwaliteit van de betaalde arbeid, en we vinden er het recht op een menswaardig leven ook als men niet aan de betaalde arbeid deelneemt. Voorts is de toegankelijkheid van voorzieningen ongeacht de positie op de arbeidsmarkt van belang.

Jaarlijks is er een Conventie ter monitoring van het programma. Het Europeese platform tegen armoede en sociale uitsluiting speelt hierin een actieve rol.. Eurodiaconia is actief betrokken bij de monitoring van actieve inclusie.

3) Kernpunten van de inclusieve samenleving.

- Aanvaarding van elk mens als zodanig ongeacht fysieke, psychische, intellectuele en nog andere vermogens.
- Daarom dient elk mens met respect behandeld te worden. Dat komt tot uitdrukking in houding, omgangsvormen, taalgebruik, aandacht, zowel in het directe contact als in het functioneren van organisaties en instituties in de samenleving.
- Inclusie heeft een bepaalde 'waardenhorizon', zoals respect, solidariteit, menselijke waardigheid, gerechtigheid.
- Van belang zijn diversiteit en heterogeniteit: niet de normering van de meerderheid of de meest invloedrijke groepen en individuen geldt, maar het gaat om wat mensen uit hun eigen aard en mogelijkheden tot uitdrukking brengen: een 'gevarieerde samenleving'.
- Mensen behoren toegang te hebben tot de 'hulpbronnen' van het bestaan met het oog op een fatsoenlijk en waardig bestaan. Daarbij valt te denken aan inkomen, huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs, vrije tijd, cultuur, vervoer enz.
- Mensen hebben invloed op hun eigen leefsituatie en de mogelijkheid om aan de samenleving bij te dragen (empowerment / enabling)

Empowerment is een essentieel onderdeel van de inclusiegedachte. Daarom kort iets meer daarover.

Empowerment (enabling: in staat stellen tot; in Wmo-jargon: niet allereerst 'zorgen voor', maar 'zorgen dat'):

'Empowerment is een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op hun eigen situatie en hun omgeving, en dit via het verwerven van *controle*, het aanscherpen van *kritisch bewustzijn* en het stimuleren van *participatie*.'

Kristel Driessens / Tine van Regenmortel, *Bindkracht in armoede. Leefwereld en hulpverlening*, Leuven 2006, p.101.

Van belang is wel vanuit welk perspectief empowerment plaatsvindt: is het een instrument ter bereiking van bepaalde economische en/of sociale doeleinden of staat het scheppen van levensmogelijkheden van individuen voorop?

Activering kan plaatsvinden vanuit:

- een disciplinerend perspectief (bijv. mensen moeten arbeidzaam zijn);
- een economisch perspectief (mensen aan betaald werk helpen omdat dit de collectieve lasten verlicht);
- perspectief vanuit sociale cohesie;
- emancipatoir perspectief, waarbij men uitgaat van het individu en aansluit bij zijn/haar levensgeschiedenis, mogelijkheden en onmogelijkheden.

4) *Inclusie theologisch bezien*

Inclusie is geen begrip dat we als zodanig in de bijbel vinden. De vraag hoe wij ons als kerken en diaconaat ons te verhouden hebben tot het inclusiedenken is echter van belang. Het is namelijk een relevante term in het beleidsdiscours en wordt gebruikt door bewegingen van mensen met een handicap enzovoort. Allereerst kunnen we constateren dat in bewegingen in kerken en oecumene van mensen met een handicap, psychiatrische aandoening, van vluchtelingen in de vrouwenbeweging en nog anderen veel van het inclusiedenken wordt herkend. In hoeverre doet theologie en doen kerkelijk denken en de praktijken, recht aan mensen die afwijken van de dominante patronen? Welke godsbeelden, visies op mensen, op het lijden spelen een rol binnen kerken bijvoorbeeld in prediking en gebeden, die mensen uitsluiten? Of op welke groepen richten zich de activiteiten?

Ten tweede laat zich de vraag stellen of er een affiniteit is tussen fundamentele bijbelse inzichten en het inclusiedenken. In de theologische literatuur hierover vinden we onder degenen die deze vraag bevestigend beantwoorden, de volgende lijnen (zonder aanspraak op volledigheid):

- Elk mens is beelddrager van God en heeft daarom een eigen waardigheid ongeacht fysieke en psychische hoedanigheden, sekse, leeftijd, seksuele geaardheid, ras enzovoort.

- De bevrijdende praxis van Jezus, die zich kenmerkt door grensoverschrijding, het toegaan naar mensen die sociaal, cultureel en religieus buitengesloten worden om hen te bevestigen in hun mens zijn als kind van God.
- De praktijk van de tafelgemeenschap: de vroege christengemeenschap waren een gemeenschap in verscheidenheid, waarbij plaats is, of juist plaats is voor armen en al degenen die tot de minsten gerekend kunnen worden: een gastvrije gemeenschap. In dat opzicht is het ook instructief om Jezus; gelijkenissen waarin maaltijden voorkomen te bezien op het punt wie er tot die maaltijd worden uitgenodigd en eraan deelnemen.

Ik denk dat er theologisch gesproken er op grond van deze overwegingen een positieve correlatie tussen het inclusiedenken en bijbelse inzichten te vinden is.

Na afloop van de lezing werd ik erop geattendeerd dat ik het werk van de Geest niet had genoemd. Die opmerking is terecht, maar de leemte laat zich verklaren uit het gegeven dat in de theologische reflectie die zich expliciet richt op het inclusiedenken, ik deze lijn nog niet heb kunnen identificeren. Mijn westeuropese theologische bril heeft echter wellicht belet om theologieën binnen Pinksterkerken en migrantenkerken te zien die hiervoor relevant zijn. Het werk van de Geest als motor van empowerment speelt binnen vele van deze kerken een belangrijke rol.

5) *De betekenis van het inclusiedenken voor kerken en diaconaat*

Voor kerken en diaconaat betekent al wat hierboven gezegd is onder meer:

- Kerken stellen zich de vraag in hoeverre zij zelf in al hun hoedanigheden (kerkdienst, catechese enzovoort) een inclusieve gemeenschap vormen.
- Met welke groepen/mensen hebben kerken en diaconaat contacten en relaties, welke selectiviteit treedt daarin op en waarom? Is er inzicht in de sociale en culturele verscheidenheid in buurt, wijk, stad, regio en dorp?
- Diaconaat dient zich ervan bewust te zijn dat uitsluiting door zowel sociaaleconomische als sociaal-culturele factoren bewerkstelligd wordt. Daarom dient het het ondersteunen van mensen wat betreft de verbetering van hun materiële positie te combineren met het doorbreken van al dan niet goedwillende paternalisme, stereotypen en stigmatisering.
- Kerken en diaconaat zijn kritisch wat betreft de 'definitiemacht': wie bepaalt wat armoede is en vanuit welke achtergrond, wie bepaalt wat het betekent om een beperking te hebben, om vluchteling te zijn enzovoort. De betrokkenen dienen dit zelf mee te kunnen bepalen.
- Empowerment en 'enabling' zijn belangrijke onderdelen van het diaconale werk, maar wel in aansluiting bij de mensen zelf en met oog op de grenzen die er wat dit betreft zijn vanwege de levensgeschiedenissen van mensen, hun fysieke en psychische mogelijkheden en onmogelijkheden. Kortom, ook oog voor de grenzen aan empowerment.

- Verschillen en diversiteit kunnen ook spanningen oproepen, vooral als het gaat om tegenstrijdige verschillen of om al dan niet terechte angsten. Hoe kan het diaconaat hierin de communicatie tussen verschillende groepen tot stand brengen en in stand houden zonder afbreuk te doen aan de grondkeuze voor mensen in nood?
- In hun rol van pleitbezorger kunnen kerken en diaconaat vanuit hun werken met mensen in de marge opkomen voor een inclusieve samenleving in al haar dimensies.

Overigens weet een ieder die het werk van diaconieën en diaconale centra kent dat vele diakenen en anderen die actief zijn binnen het diaconaat inclusiebeoefenaars zijn, zonder dat zij dit woord gebruiken.

Een uitdrukkelijke bezinning op diaconale praktijken vanuit de theorie van inclusie kan deze praktijken verdiepen en daarmee ondersteunen.